

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

1763:1

VÄSTERGÖTLAND

Ugglum

Blomberg, Assar, 1928

Svar på ULMA:s frågelista 1 Mjölkhushållning

23 bl.4:o

2 " " teckn.

1763:1

Mjölkhuskällning.

Uppgifter i anslutning till Landsmålsarkivets frägelista n:r 1, lämnade av S. P. Blomberg, Rödsten, Ugglum, född därstädes 1848. Upptecknade av Assar Blomberg år 1928.

Till en ämviskoföda användes här i orten utskutande kornmjölk, d. v. s. icke någon mjölk från andra djur.

Dylik mjölk användes även till bieldemedel för krita, då man limmade spisen. Efter limningen brukade man ibland på den vita ytan anbringa blå eller svarta stjärnor, vilka åstadkommas medelst en utskuren potatis, som cloppades i blå eller svart färg och sedan tjänade som stämpel. En gästfjäder

Figl.:1

Landsmålsarkivet Uppsala 1763:1
A. Blomberg. 1928. UGGLUM

VG L.

Landsm. Upps. 1763:1
A. Blomberg. 1928. UGGLUM

Mjölk 2

kunde också få tjäna som verktyg
för åstadkommande av olika krems-
luser på spisarna, såvida man ej
nöjde sig med det enkla sättet att
påstånka mörkare färg med en vis-
ka.

Korarnes

ny-mjölke

Frgl:1

Landsmålsarkivet Uppsala 1763:1
A. Blomberg 1928. UGGLUM
VG L.

"Korarnes mjölk" var benämningen
på spenvaru mjölk. "Ny-mjölke" eller
"sötes mjölk" kallades ogräddad mjölk,
som ännu ej börjat sura. Efter
mjölkningen upphängdes mjölken i
träfat eller kopparbunkar, vilka ställ-
des i ett skåp i köket. I förnuögnare
bondgårdar brukade man ha en stor
uppsättning av kopparbunkar, ty ^{äggsedet av} kop-
parns ansågs som ett tecken på väl-
stånd.

Landsm. Upps. 1763:1

A. Blomberg. 1928. UGGLUM

Mjölk 3.

skin

läsa

löpne-mjölk

blå-ker

Frgl.:1

Landsmålsarkivet Uppsala 1763:1
A, Blomberg 1928. UGGLUM
VG L.

Skummad mjölk kallades "skumme-
mjölk." Den hinna, som vid kokning-
en bildades i mjölken, benämndes
vanligen "skin, skinn" (skinn).
Hinnan på kallad gröt kallades
eläremot "räva." Mjölk som fick suras
med grädden på, hette "filebouke." Sku-
ren mjölk kallades "löpne-mjölk;"
litet surad "blåker mjölk." I mjöl-
ken står så länge, att ostämnet skiftar
sig från vasslan, benämndes den "sur
mjölk." I slytk mjölk cloppade man
ibland gröt och man åt den även
uppblandad med sönderbrutet bröd.

Okost, söt mjölk förtärdes av vuxna
och barn, då liksom nu. När man blan-
dade i bröd, sönderbrutet i små bitar,

Landsm. Upps 1763:1

A. Blomberg. 1928. UGGLUM

Ujölkh 4.
Ujölkh-soppa

Sades det nu man åt "ujölkasöppa".
Fick man gröt över från krällvarden,
så gjorde man dagen därpå kliungar
av den kalla gröten samt lade des-
sa i uppkokt ujölkh.

slät-välling

gryn-välling

vassla-välling

knuttriv-välling

En ujölkh kokades en tunn välling
som kallades "slätvälling". Den inne-
höll ej gryn, utan bestod av ujölkh
och veteujöl. "Grynvälling" kokades
av ujölkh och korngryn. "Vattlavälling"
tillreddes av den vassla, man fick
när man yste. "Knuttrivvälling" var en
annat slags välling. Vispen droppades
i ujölkh, som stänktes i ujölkfatet.
Ujölkhdropparna bildade "knuttriv" i
ujölet. Detta senare slogs i den ko-
kade ujölken, och vällingen kom här-

Landsm. Upps 1763:1

A. Blomberg. 1928. UGGLUM

Vall-
gaväl-
lång

Mjölkh 5

Tolmjöls-vättning

genom att innehålla små klumpar av olika form och storlek. "Tolmjöls-vättning" kokades av mjölk och potatismjöl.

På jorna dagar köpte man ej ost, såsom nu, utan den tillverkades i hemmet. Någon gång kunde man dock få ^{se} att ost saluhölls på marknaderna, exempelvis i Skara. När julosten skulle ystas, brukade man göra ystekalas, ty den egna mjölken räckte vanligen ej till, i all synnerhet som man strävade efter att få julosten så stor som möjligt. "Ystekalasa" ägde mestadels rum i sept. månad, då man fått inbärgat och kunde låta kreaturen gå fritt, varigenom de erhöles ett bättre

Fgl:1

VGL

Landsmålsarkivet Uppsala 1763:1
A. Blomberg. 1928. UGGLUM

Yst-Kalas

Landsm. Upps 1763:1

A. Blomberg. 1928. UGGLUM

Mjölk 6.

och mera mjölkgivande bete. Till
 dessa kalas bjöd man grannkvinnor
 och släktingar, vilka var och en hade
 att medföra en bytta eller kruka med
 mjölk. Det vanhades givetvis vid dessa
 tillfällen en riklig välfägnad. Ostvar-
 san förvarades till ostar i ^{slått} "ust-
 korger" eller i fypkantiga "ustekar", som
 voro gjorda av bräder.

Bland övriga ostsorter må nämnas
 brunost, söstost och ostkaka, vilka an-
 vändes såsom "föräring" vid kalas.
 Sagesmannen ville nämna att brun-
 ost bestod av vanlig ostmassa, utan
 tillsättning, endast brynt. Den lades
 vid bryningen i en bunke, som ställ-
 des på en brandring (Trefot med ring)

yst-
 yst-ker

Frgl.:1

Landsmålsarkivet Uppsala 1763:1
A. Blomberg 1928. UGGLUM
VG L.

Landsm. Upps 1763:1

A. Blomberg. 1928. UGGLUM

smjölkh 7.

över "glöera" i den öppna spisen. Under
sich trägon låga tj flamma. När-
emot eldade man på den plåt, som
lädes över bänken, medan brunosten
bakades. Brunosten verkade seg när
man åt den.

Sötosten var antagligen tillsatt
med diverse läkka ingredienser.
Den var blötare än brunosten.

Ostkaka bestod av ostmassa, ägg
och sötsaker samt var bryt som brun-
osten. Ett slags ost kallades "äggost".
Den lädes i grunt utskurna träfor-
rmar, som benämndes "äggostamät"

Av råmjölk bereddes kalvost samt
"råmjölkespannekaka". Varje gång man
mjölkade, kallades ett "mäl", och

Fagl:1
Landsmålsarkivet Uppsala 1763:1
A, Blomberg 1928. UGGLUM
VGL.

ägg-ost

äggost + mät

mäl

Landsm. Upps 1763:1
A. Blomberg. 1928. UGGLUM

Mjölk 8.

Smjölken ansågs vara 7 å 8 mål,
el. v. s. smjölkingar.

öl-ost

Av mjölk, tillsatt med litet hem-
bryggt dricka, kokades ölost. En mat-
sätt, kokad av dricka med en mindre
tillsatt av mjölk, kallades "örsupa."

öl-supa

mjölk-blande

Mjölk, upplandad med vatten, be-
nämndes "smjölkblande" och dracks
i stället för dricka.

smjölk-stop

Det kärl, som användes vid smjöl-
kingen, kallades "smjölkestop". Det var
ett träkärl med ett långt uppstående
öra i ena kanten att hålla i. Några
hinkar användes ej då. Vid uppsilv-
ingen användes en sil av trä med ett
större hål i botten. I detta stoppades
en halmsudd, genom vilken smjölken

Sila v.

Sil m.

Mjölck 9

[pile]

[ala]

fick sinna. På senare tid utbyttes
halvsuddelen mot en trasa. Pil och
al voro de träslag, som i allmänhet
användes till mjölkhär, ty de voro
lätta och gävo ej bismak.

Vid skumningen använde man an-
tingen en vanlig träsked eller en stor-
re för ändamålet tillverkad sked,
som kallades "flöteske" eller "flöte-
slev." Skumma hette nämligen "flöta,"
såvida man ej sade "grädda." Innan
man började skumningen, strök
man med pekfingeret runt kärlet,
för att grädden skulle lossna från
kanten. I köket fanns vanligen
en "kalahölla" (a uttalas som i ark)
i vilken mjölkhärten såväl som andra

flöt-sked

flöt-slev

flöta

grädda

Frgl.:1

Landsmålsarkivet Uppsala 1763:1
A, Blomberg. 1928. UGGLUM
VG L.

Landsm. Upps 1763:1

A. Blomberg. 1928. UGGLUM

Mjölh 10 hushållskärl ställdes ut torra efter rengöringen.

Förle-kärna

Törel

Vid smörkärningen användes s.k. "törelkärna". Kärnstaven kallades "törel".

Om man hade så litet grädde, att det ej lönade sig att använda kärnan, beagnade man en lerkruka, i vilken man sördde med en visp.

Svepa

(Visp kallades "svepa") Före kärningen ställdes kärnan i varmt eller kallt vatten, och efter ouständigheterna, d. v. s. om grädden var för kall eller för varm. Misslyckades kärningen, ville man gärna tro, att elaka granar förgjort korna.

Efter kärningen arbetades smörset med en träsked. För att förvissa

Frgl.:1
A. Blomberg 1928. UGGLUM
VGL
Landsmålsarkivet Uppsala 1763:1

Landsm. Upps 1763:1
A. Blomberg. 1928. UGGLUM

Mjölk II

käin-gås

sig om att det ej fanns några här-
strån i smöret, drog man en gaffel
eller en strumpsticka flera gånger
genom smörslagan. Då smöret var
färdigt, erhöles barnen vanligen
en "kärnegås" bestående av ett
stycke bröd med en smörklick på.
Smöret utströks vanligen med tunn
men, varför smörgåsarne visade
tydliga fingeravtryck.

Smöret saltades med grovt salt,
vilket maldes sönder på ett bräde
med en därtill lämplig rund sten
eller också en butelj. Kärnmjölkens
dracks antingen som den var eller
också användes den till grötlopp.
Vid kalas brukades sefflade

Frgl.:1

Landsmålsarkivet Uppsala 1763:1
A. Blomberg 1928. UGGLUM

VGL.

Landsm. Upps 1763:1
A. Blomberg. 1928. UGGLUM

Mjölke 12
smör-kasa

skedar eller spadar med vilka
"smörkaserpa" upplades på fat eller
tallrikar. Då man var ute på resa,
förvarades matsäckssmöret i svar-
vade träaskar.

När det ej fanns så mycket mjölke
att det sågk till en större ost,
ystades mindre ostar (stora som små
limpor) vilka kallades "plockar". Des-
sa gömdes efterhand för att slutli-
gen plockas sönder och sammans-
tas till en större ost.

Till ostlöpe användes kalvmagar,
vilka tillvaratogs vid slakteren.
Efter användandet hängde man upp
kalvmagen till tork, så att den kun-
de användas flera gånger.

Frgl.: 1

Landsmålsarkivet Uppsala 1763:1
A. Blomberg 1928. UGGLUM
VGL.

Landsm.: Uppsala 1763:1

A. Blomberg. 1928. UGGLUM

Mjölkh 13

Det efterföljande är upptecknat
efter fru Mathilda Blad Bucher
V. Klewa. Hon är född i Skär, Gök-
hem, 1862 och uppgifterna häröfva i
de flesta fall från hennes mor och
morfar, vilka båda voro bosatta
i Göckhem.

Färdigt korvmjölkh användes ären
- fast naturligtvis i ringare utsträck-
ning - för mjölkh till människoföda.
Den sistnämnda mjölken hade stor
fetthalt och användes därför till
ystning.

Efter skiftet i Göckhem, då de för-
ut gemensamma betesmarker och
hederna delades, brukade man låta
beta för gåren i Värgu, och det inträff

Göckhem

Landsmålsarkivet Uppsala 1763:1
A. Blomberg. 1928. UGGLUM
Frågl.: 1
VGL.

Landsm. Upps 1763:1

A. Blomberg. 1928. UGGLUM

Göckhem

Ujölch 14

Jade då, att fattigt folk, som bodde
slårnere, gränshilde de små lammen
och tjävujölkade tackorna. Lammen
blevo på grund av bristande näring
små och spinkiga.

När man ujölkat korna, gav
man alltid barnen, såvida dessa
voro närvarande, en liten "slätt"
ujölk att dricka. Detta kallades
"silsup".

Av sämjölk gjordes sämjölkspann-
kaka samt "krukost." I sistnämnda
fall slogs mjölken i en kopparkruka
med lock, vilken ställdes i en ko-
kande vätebatteri. På så sätt be-
redel ost kallades även kalvost.

Vid smörkärning brukade man

Fagl:1
Landsmålsarkivet Uppsala 1763:1
A. Blomberg 1928. UGGLUM
VGL.

Landsm. Upps. 1763:1
A. Blomberg. 1928. UGGLUM. Bokhan.

kruk-ost

Mjölh 15 Lägga något under kärnan för att
kärningen skulle lyckas. Det var
vanligen en pung med olockat in-
nehåll, som man erhållit av någon
klok gubbe eller gammal. Under kär-
ningen skulle man arbeta flitigt
med kärnstaven (töel), så att det
blev "kärneljud" ty utom att så-
dant hördes, gick det långsamt ut
för smör.

9
Kärn-gud

Efter kärningen sköljdes smöret
med friskt vatten samt arbetades
i en trästråg med en särskild för
ändamålet avsedd träsked. Det var
en gammal plägsed, att barnen
skulle ha en kärnesmörgås, detta
även om smöret skulle säljas och

Frgl.:1

Landsmålsarkivet Uppsala 1763:1
A. Blomberg. 1928. UGGLUM
VGL.

Landsm. Upps 1763:1

A. Blomberg. 1928. UGGLUM Gökhem

Mjölk 16

de sålunda ej mer än denna
enda gång fingo smaka på det
samma. När smöret var färdigt,
medlades det i smörbytten. På
resor förvarades smöret i stora
träaskar.

Vid högtidliga tillfällen uppla-
des och utbrusades smöret på ett
konstmässigt sätt. Det lades upp
i form av svanar, klot, känglor och
stylikt.

Den mjölk, som skulle ystas, upp-
värmdes i kopparkittlar, försedda med
fötter och örön. Ostmassan östes
upp med bara händerna och lades
i runda korgar eller i avlångt feps-
kautiga ostkar av större och mindre

Landsmålsarkivet Uppsala 1763:1
A. Blomberg. 1928. UGGLUM
VGL.
Frgl.:1

Landsm. Upps 1763:1

A. Blomberg. 1928. UGGLUM *Assar Blomberg*

ujölk 17

dimensioner. Yanti på lock, sidor
och botten voro ostkaren genom
inskäring i träet sisade med
varjehanda blomnoster, varav blev
avtryck på den färdiga osten. Locket
var något mindre än formen, så det
delt genom pålydda tyngder kunde
pressas ned i densamma. Det dröj-
de nakt. ättu dagar innan osten
var så pass fast, att den kunde
tagas ur formen. Under tiden måste
man dock några gång lossa på
formens sidor, så att ej osten satte
sig fast vid densamma.

Ustekalas förekommo, i synnerhet
på senare tid. Man bjöd då till
sig grannekvinnorna, och dessa hade

Frgl.:1

VGL.

Landsmålsarkivet Uppsala 1763:1
A. Blomberg 1928. UGGGLUM

Landsm. Upps 1763:1

A. Blomberg. 1928. UGGGLUM

Mjölkh 18

ett medföra mjölkh till ystningen, såsom de, som själva ej hade rågora kor, gjorde ystekalas, och de fingo oftast så mycket mjölkh, att det blev en präktig julost.

Mjölkh i okokt tillstånd dracks allmänt, och då man var på arbete ute i markerna, brukade man ha med sig en kruka mjölkh för drikning.

Mjölken förvarades i allmänhet i kopparkrukor, av vilka det kunde finnas ett 20- eller 30-tal på förvägnarens ställen. Rukorna stodo i källaren, vilken vanligen var belägen under huset. För att skydda mjölken för medfallande smuts och damm,

Frgl.:1

Landsmålsarkivet Uppsala 1763:1
A. Blomberg 1928. UGGGLUM
VGL.

Landsm. Upps 1763:1

A. Blomberg. 1928. UGGGLUM. Frgl. 1.

Mjölh 20

Ville en avfjyttande bringa sin eftersträdare otur med djuren, så började han ett hål i Fähusströskeln och släppte ned en orme där samt slog sedan en träplugg i hålet. Fick man bara seda på elletta och kunde få bort ormen, så försann oturum. Sagemannen sade sig själv ha erfarenhet av dylikt.

(En motsatt uppfattning rörande på dylikt sätt nedlagda ormar har upp-tecknaren också hört. På gamla lada-gården i Gausjö, Ugglum, byggdes skän en levande orme ha blivit nedlagd i syften för att bringa tur. Men kanske uppfattningen var den, att turen vändes i otur då en ny ägare kom till gården.)

Frgl: 1

Landsmålsarkivet Uppsala 1763:1
A. Blomberg 1928. UGGLUM

VGL.

Landsm. Upps 1763:1

A. Blomberg. 1928. UGGLUM

Mjölk 21

Ugglum 2

bryn-ost

Frgl.:1

Landsmålsarkivet Uppsala 1763:1
A. Blomberg 1928. UGGLUM

VGL.

Tillredning av brunost. (Efter hus-
tjän Kristina Andersson, Uppsala,
Ugglum) Mjölken skars på vanligt
sätt, varpå ostmassan östes upp i
en bunke. Locher tillsattes, ävensom
kanel och kardemumma. Därpå bryn-
tes osten på sätt, som i det föregä-
ende (efter S. P. Blomberg) meddelats.
Brunosten värmdes innan den ser-
verades. Den användes som förning
vid kalas. Husböndarna voro myc-
ket nöga med att deras resp. förnin-
gar kommo fram på bordet och det
räddes en livlig tävlan om att ästad-
komma det bästa och smakligaste.

Vid tillredning av sötost kokades
ostmassan tills den blev söt. Massan

Landsm. Upps 1763:1

A. Blomberg. 1928. UGGLUM

Mjölkh 22

östes upp i vilket kört som helst.
Lötost kokades även i vardagslag,
om man hade gott om mjölk.

Villeke-Kleva

Smörret försvann. (Meddelat av
Fraus Larsson, Backor, V. Kleva, 1928)
En person i Kleva antitade Göta-
Lena (en berömd trollkvinna
i Ullene) för att få bot för någon
sjukdom. Hon betingade sig 1 skälp.
smör i ersättning. "Men gå inte till
ett ställe, där de ha ont om'et," sade
hon. Det var nämligen så, att man
om själv ej hade smör, utan måste
skaffa sådant på annat ställe. Hon
gick till gården Håsslet i Kleva och
erhöll där smör, som hon lämnade
Göta-Lena.

Frgl.:1

Landsmålsarkivet Uppsala 1763:1
A. Blomberg. 1928. UGGLUM

VGL.

Landsm. Upps 1763:1

← Kleva A. Blomberg. 1928. UGGLUM del.

Mjölh 23

När man nästa gång kärnat på
Hässlet och fått upp den ganska
stora smörstagan i träget för rengö-
ring, försvann smöret och det blev
vatten av utsammaus. Mannen på
stället blev förbittrad och ville gå
och skälla på Göta-Lena, ty man
gav henne skulden för det miss-
lyckade smöret. "Gös inte det," sade
hustrun, "för hon kan göra oss myc-
ket illa." Något sådant hände dock
aldrig mer på Hässlet. Händelsen
inträffade på 1860-talet och sagesamma-
nen var som barn närvarande vid
tillfället.

Elyptecknat av
Assar Blomberg 1928.

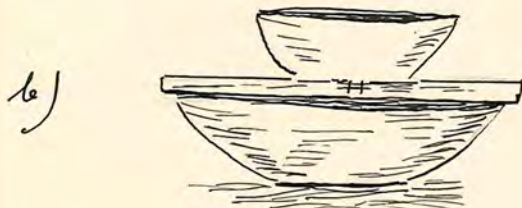
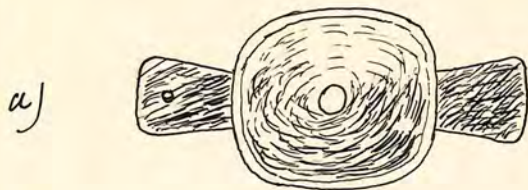
Landsmålsarkivet Uppsala 1763:1
A. Blomberg 1928. UGGLUM
VGL.
Frgl.:1

Landsm. Upps 1763:1

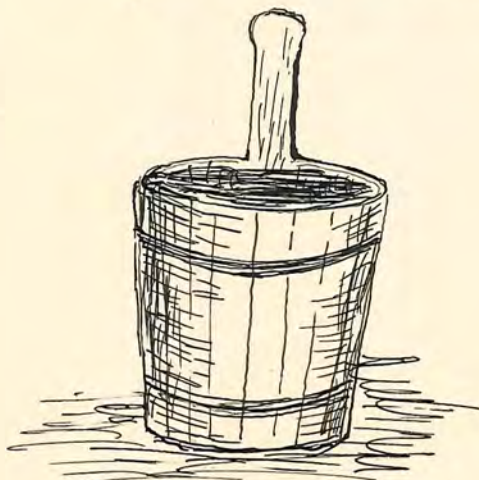
A. Blomberg. 1928. UGGLUM. Klava.

Teckningar till art. Mjölkhuskällning I.

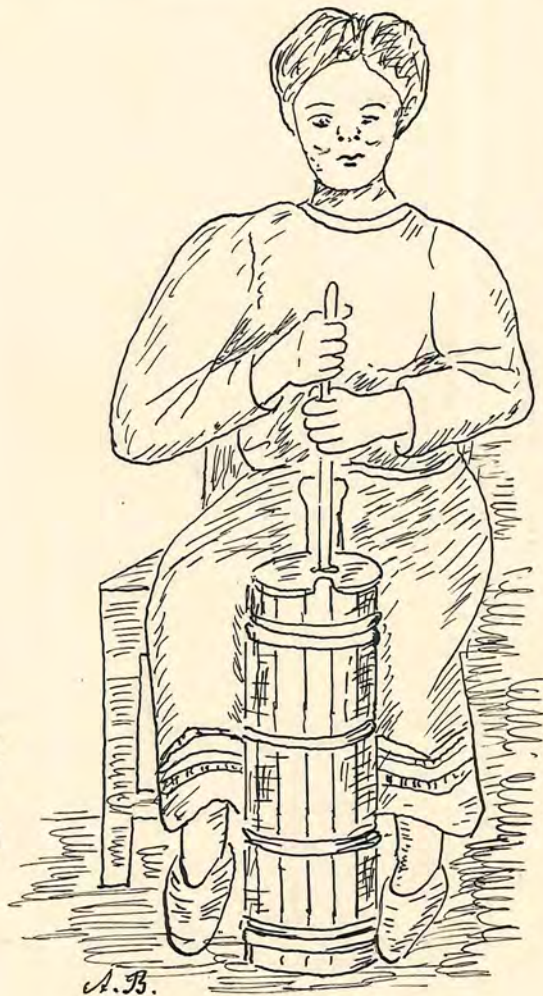
a) Mjölksil av trä b) ställ
över träfatet. (Silens längd 45 cm)

Mjölkstov.

Kärnstav.

A.B.

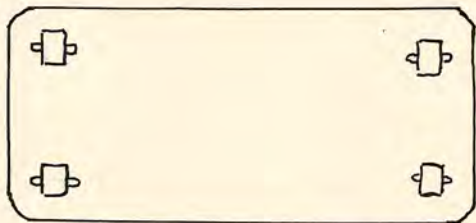
Smörkärning med
"Löskärna."
(Höjd 50 cm, vidd 20 cm.)

Landsm. Upps 1763:1
A. Blomberg. 1928. UGGLUM

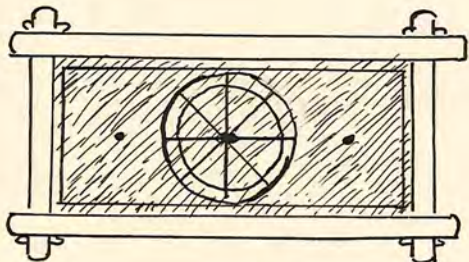
Mjölkhushällning II.

Landsm. Upps 1763:1
A. Blomberg. 1928. UGGLUM

a)

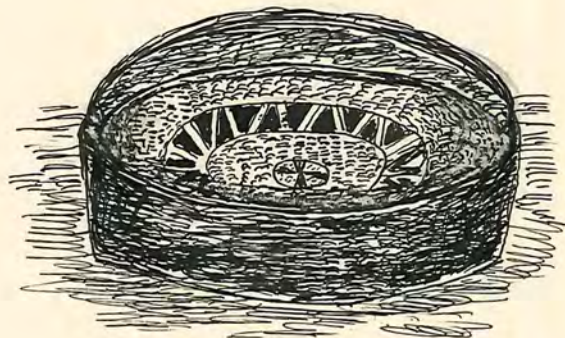

b)

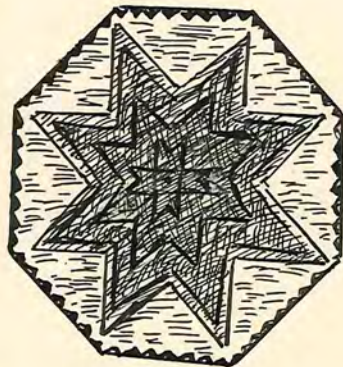

Ostkar, 30 cm långt, 15 cm högt.
a) från sidan, b) uppifrån

Assar Blomberg 1928.

Ostkorg (diam. 30 cm).

"Äggostamätt" (diam. 18 cm).
från år 1812.